

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSÉSZET- ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR
IRODALOMTUDOMÁNYI DOKTORI
ISKOLA

A DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

BALOGH GYULA

AZ ÚTONJÁRÓ

ALTEREGÓ TÍPUSÚ

FOLKLÓRMOTÍVUMOK KRÚDY GYULA

IFJÚKORI ELBESZÉLÉSEIBEN

TÉMAVEZETŐ: DR. HABIL. VIRÁG ZOLTÁN egyetemi docens
(SZTE BTK Magyar Irodalmi Tanszék)

2023

AZ ÉRTEKEZÉS ÖSSZEFOGLALÓJA

1. Az értekezés problémafelvetése és célkitűzése

Értekezésemben a magyar irodalom egyik legterjedelmesebb írói teljesítményének, Krúdy Gyula ifjúkori munkásságának vizsgálatára vállalkoztam. A korpusz 1894–1902-ig terjedő időszakában keletkezett művek szisztematikus elemzésének célja kettős volt. Egyfelől a korai alkotói periódusban született alkotások önértékéről igyekeztem megállapításokat tenni, míg ezzel párhuzamosan az életmű általános vonásaival is foglalkozva próbáltam megtalálni bizonyos kapcsolódási pontokat. Erre azért volt szükség, mert a későbbi Krúdy művek jellemzői voltak azok, amelyekkel összekötve a korai, szűkszavú novellák jelentéstartalmai is kibonthatóvá váltak. Így például az 1919-es *Az útitárs* főszereplője mögött sejthető, az 1920-as *Álmoskönyv*ben részletesen illusztrált útonjáró felidézése nyitott kaput a századfordulós novellák kísérteties utazó figuráinak alaposabb megértéséhez.

Bár a Krúdy kötetek jelentős része számos kiadást megélt, ifjúkori alkotásainak java önállóan, korabeli folyóiratok oldalain látott csak napvilágot. Ezt a problémát igyekeztek orvosolni a Kalligram Kiadó *Krúdy Gyula összegyűjtött művei* című sorozatában megjelent kötetek. E kollekciónak kritikai igénnyel gondozott szövegváltozatai képezték dolgozatom primer irodalmi bázisának meghatározó részét.

Az életmű korai korszakainak kritikai megítélése korántsem egységes. Egyesek úgy látják, az író már a szárnypróbálgatások ideje alatt megalkotta azt az egyedi világot, amely aztán a századforduló epigonista periódusa után, a tízes évekre teljesebben ki és vált a védjegyévé. Mások, elbagatellizálva az írói életmű első tizenöt évét, korai textusait egyszerűen unalmas szalonnovellák sorozatának tekintik. A két szélsőséges vélemény megalapozottságához természetesen hozzátartozik, hogy az alkotó korai munkái csak napjainkra jelentek meg ilyen alaposan egybegyűjtve. (Az 1902-ig tartó, vizsgált időszakból a Kalligram egyberendezte könyvekben megjelent prózamennyiség 10 kötetnyit tesz ki, míg a korábbi összegyűjtött művek jellegű kiadások közül eddig legteljesebben *Pókhálós palackok* című elbeszéléskötet fedte le legteljesebben az általam kitüntetett éveket, mindösszesen 13 szöveggel.)

Amint a korai Krúdy-szövegek, sokáig az író ifjúkori műveinek recepciója is mérsékelten volt ellenőrizhető. Ennek oka, hogy a megszületett reflexiók javarésze az

elbeszélésekhez hasonlóan a napi sajtó *süllyesztőjében* jelent meg, ennek függvényében pedig a közvetlen kritikai viszonyulás kialakítása meglehetősen nehézkes és esetleges volt. Az öngerjesztő mechanizmus következményeként pedig a későbbi monografikus igényű munkák szerzői ugyancsak arra kényszerültek, hogy a teljesség igénye nélkül, az olvasói emlékezet hálóján fennakadt, közhellyé merevedett megállapítások alapján kezdjék meg a munkájukat. A korai Krúdy-művek recepciójának története iránt érdeklődő ezért ma nem tehet mást, minthogy a rendelkezésre álló, igen kiterjedt adatbázisok anyagát feldolgozva újra felfedezze a kortárs elemzői-, műbíráói diskurzus korabeli megállapításait.

A befogadástörténet feltérképezésekor mindazonáltal nem csupán a tények és a vélemények rendszerezésére koncentráltam, de egyben a dolgozat ontológiájára szintén igyekeztem rámutatni. Ennek megfelelően, hangsúlyosabban foglalkoztam Féja Géza Krúdy népi ismereteiről szóló esszéivel, melyek az opusz folklórvonásait és ezzel párhuzamosan Krúdy modernségének kérdéseit járják körül, külön véleményt formálva az ifjúkori évek zsenyéiről és az ekkoriban felléptetett különös szereplőiről. Elmondható ugyanis, hogy az útítársak és Szindbádok, valamint egyéb Féja által emlegetett fantomfigurák, ha nem is feltétlenül egy tudatos sorozatképzés vagy ciklusépítés része(sei)ként, már az életmű korai szakaszában valóban jól felismerhető módon tünedeztek fel.

Disszertációm legfőként a vallási jelenségekre összpontosító, a transzcendensre reagáló írások elemzéseiből épült fel. Feltevésem szerint ugyanis a vallástörténet eredményei nagyban hozzájárulhatnak az értelmezés hagyományos kereteinek és témacsoportjainak kiszélesítéséhez. A Krúdy művekben megfigyelhető spirituális összefüggések szerkezet típusainak és ezek poétikai funkciójának feltérképezése tudniillik mindeközéig elkerülte a recepció figyelmét, még akkor is, ha például a szakrális és profán létmód jelenségeinek kollúzióját a szövegháttér vagy a stílus építőelemeként időről-időre következetesen regisztrálta a szakirodalom.

Ezt a hiányt és a kérdéskör komplexitását érzékelve, a tételes vallások és a kor misztikus divatjának megnyilvánulási formáin túl elsősorban a folklór, a babona és a népi vallásosság érzelmi oldalait, gyakorlati vetületeit kutattam, ami kiváló terepet nyújtott a Krúdy műveire oly jellemző, a különféle eredetű vallásos tudatformák láthatatlan összefonódásait serkentő szinkretizmus bemutatására is. A legkülönbözőbb hitek tengeréből származó motívumokat, továbbá ezek elegyítésének művek-béli funkcióját elsősorban a vallások általánosabb háttérét kutató vallástörténet segítségével rendszereztem munkámban. Hiszen a vallástörténet olvasztja

egybe legteljesebben „mind az etnológia, mind a lélektan és a szociológia eredményeit.”¹ Ez a szemlélet szükségeltetik tulajdonképpen ahhoz is, hogy felfejthetővé váljon a Krúdy-életmű legfontosabb individualizációs mintája és szerkezet típusa: az alteregóé.

Krúdy Gyula mindezek ellenére nem tartozott azok közé a szerzők közé, akik tételes vallási kérdésekbe kívántak belebonyolódni. Ez a vélemény az általános recepciótörténetből is kitűnhet, ám különösen jól tükröződik az író ifjúkori műveit kommentáló eszme-futtatásokban, melyek létrehozói közt jóformán el sem indult az érdemi diskurzus. Ezért, még ha például Krúdy mitikus világlátásának kérdése egy lényeges sarokpontja is lenne a szerző poétikáját feldolgozó kutatásoknak, a dolgozat írója járatlan ösvényre tévedt, amikor a szövegek dimenzióváltásainak pillanatait, a töréspontok helyszíneit az adott szakrális elemekkel összefüggésben, a népi hitvilág hagyományainak segítségével kísérelte meg áttekinteni, s így próbált meg rámutatni a Krúdy figuráinak mintául szolgáló népi eredetű hiedelemleányok megidézésének megfoghatatlanságot implikáló poétikai funkcióira. De a különböző *der wilde Jäger*-jellegű kísértetek, a fejetlen lovas, a sámáni tulajdonságokat viselő lélekkísérő (pszichopomposz), s az olyan alakváltó, alteregó/hasonmás típusú alakjai, mint az útonjáróé vagy a werwolfé, netalán a gnómé, mind-mind a vallástörténeti nézőpontnak köszönhetően vezettek el az írói életmű többgyökerű motívumainak eddig feltáratlan jelentéstartományaihoz. Legfontosabb törekvésem persze kétségkívül az útonjáróhoz kapcsolódott, amely zsáner az útítárs történetek vagy akár a Szindbád-novellák előképeként már egy 1901-es és egy 1902-es Krúdy-szövegbe is bekerült. A később, az *Álmoskönyv* oldalain szintén feltűnő útonjáró karakterjegyei pedig, nem eltagadva ezzel az egyéb flâneur-típusok írói fantáziára gyakorolt hatásait, minden kétséget kizáróan mutatják a Krúdy-féle utazó alakok vaskos népi, vallásos beágyazottságát.

2. Módszertani elvek és a disszertáció felépítése

Krúdy Gyula későbbi alkotói korszakokaiban keletkező műveinek relációit sem feledve, az irodalomtörténeti vonatkozásokat vallástörténeti, kultúranropológiai, de még inkább etnográfiai szakkutatások eredményeivel árnyaltam. Még ha e döntés a társtudományokkal

¹ Mircea ELIADE, *A samanizmus*, Budapest, Osiris, 2002, 9.

együtt szükségszerűen magával vonta is némelykor a spekulációkba bocsátkozást, éppen ez az irodalmi alkímia volt az, amely kivitelezhetővé tette a szövegek történeti-, szociológia-, etnológiai- és teológiai ismeretanyagokból szintetizált vallási motívumainak jelentésárnyaló egyberendezését.

Mindezek természetesen befolyással bírtak a szerkezeti felépítésre. Hiszen, bár az elemzésre kiválasztott epikai anyag relatíve tárgyilagos prózastílusa könnyebbé tette az egyes jellemzők kiemelését és a megközelítési szempontok határozott specifikálását, a tomusz kiterjedése s az alkalmazott segédtudományok jellege néhány önálló, az interpretációkat megtámogató rövidebb, leíró rész beiktatását szükségeltette, ami így hatást gyakorolt a dolgozat struktúrájára is. A szövegegész ismérve továbbá, hogy a fejezetek helyenként eltérő módszereket alkalmaztak a téma megközelítésében. Míg bizonyos alegységekben kiemelten egy-egy elbeszélésre fókuszáltam, úgy máshol az életmű egészében kerestem a párhuzamokat, hogy e tallózás nyomán teremthessek kontextust a primer szövegtenger kivételes gyöngyszemeinek.

„A metafizika fogalmai üresen konganak, a transzcendencia egyre kevésbé látszik megszólíthatónak. Az abszolútumról szóló beszéd vagy naivvá, vagy gyanússá válik, és annyi kísérlet után be kell vallani, hogy fogalmát sem leírni, se körülírni nem lehet. [...] Végző igazság nincs, de az a szép benne, hogy nem is akar lenni. Ha megszólítani nem is lehet, viccelni vele, játékba vonni igen”.² Ez a megengedett játék az adott irodalmi mű és a vallási jelenségek viszonylatában azonban igen tág keretek közt megy végbe. Metódusom meghatározása szempontjából ezért volt elengedhetetlen például a *vallási jelenség* fogalmának tisztázása, amely feladatteljesítés így önálló fejezetet igényelt. A teljes szépirodalmi korpusz mögött forrásként meghúzódó elemi erejű folklórműveltség tárgyalása szintén külön blokkban, a *receptiótörténet* szisztematikus áttekintésével és az ifjú évekre vonatkozó egyéb ismereteink rendszerezésével vált lehetségessé. Miközben a Krúdyt ért folklórhatások távolabbi eredőinek, a környező kultúrterületek orális hagyományainak és irodalmának taglalására egyéb fejezetekben kerítettem sort.

Mindezek tanulságaként váltak lehetségessé azon kérdésfeltevések, hogy vajon a vallási jelenségeknek Krúdy-szövegekre tett hatásai milyen formai elemek társaságában ismerhetők fel. Beszélhetünk-e a művek stílusát, nyelvi alakzatait átszellemítő hatásról, vagy inkább csak

² TARJÁNYI Eszter, *A szellem örvényében, a magyarországi mesmerizmus, szellemidézés, teozófia története és művészeti kapcsolatai*, Budapest, Universitas, 2002, 7.

jelentéktelen utalások formájában figyelhetők meg e mozzanatok? Sőt, azt sem szükségtelen vizsgálni, vajon a fenti esetekben nem pusztán olyan, konkrét referenciaigény nélküli elemekről van-e szó, amelyek csak a fikció létrehozását segítő poétikai eljárásaként kerültek az adott szövegekbe? Miként működik tehát ez a játék Krúdy hiedelemalakjai, elsősorban a kísértet-szerű figurái esetén?

Igaz, hogy a Krúdy-szövegek gyakran élnek a konkrét referenciaigény nélküli csodás elemek bevonásával, amelyek célja pusztán a meseszerű, de legalábbis a hétköznaptól elrugaszkodott fikció létrehozása. Egész sor elbeszélését kezdi a századfordulón például tájleírásokkal, melyek feltétlen visszatérő eleme egy-egy törpe, tündér vagy manó jelenléte, míg ezek folytatásában szó sem esik egyéb varázslatról. A disszertációban ezért olyan alkotásokat választottam, amelyek poétikai eljárásaiban a csodás elem jelentésszervező funkciójú, dimenzióváltások, töréspontok helyét mutató eszközként van jelen. Hiszen amellet, hogy egy állandó népies, vallásos meghatározottsággal és a századfordulós szépirodalomra kedvező hatást gyakorló, divat-szerűen elterjedt misztikus érdeklődéssel számolhatunk, jól látható, hogy a szerző végérvényesen meghalni nem tudó, sírban nyugalmat nem lelő hősei, a fantasztikumot, meseszerűséget, folklórmotívumokat működtető történetei nem pusztán egy múltba tekintő, álmodozó elbeszélői attitűd letéteményesei, sőt nem csak az álomszerű hangulat megteremtésének céljából szerepelnek a szövegekben. A csodás elemek vendégül hívásával létrehozott léggör ennél jóval összetettebb és rétegzettebb feladatokkal is ellátja a szereplőket.

3. Az értekezés eredményei

Saját eredményemnek tekintem, hogy rámutattam a Krúdy-oeuvre epikai kultúráját jellemző dimenzióváltások vallásos eredetére, illetve az ezeket a szakrális momentumokat követő szereplői identitásváltozásokra. Többször alátámasztva, hogy a vallási jelenségeket szerepeltető szövegrészek nem pusztán valóságreferenciaként vagy egy hangulat megteremtése apropóján plántálódtak szerzőnk prózavilágába, hanem ezzel együtt határozott poétikai funkciót látnak el. E témát jártam alaposabban körül például az *Egy szó a szinkretizmusról* és részben *Az útítárs: a halál* című fejezetben.

Alapfeltevésem szerint az ezekben a szövegekben is alkalmazott, szétszóródott identitású, folyton változó önazonosságú hősöket létrehozó identifikációs technikának a sémája

a népi hiedelmek változékony, alakváltó figuráiban ismerhető fel. Az olyanokéban, mint a boszorkány, az emberfarkas vagy a lidérc, amelyekbe a népi tudat már sok más elfeledett hiedelemként tulajdonságait is integrálta, ily módon ezek alakjukat és képességeiket végtelen variációkban működtethetik, hasonlóan az életmű folyton bolyongó hőseihez. Ennek a jelentésbővítő módszernek az imitációja pedig Krúdy mindenkor eszköztárának is meghatározó eleme marad.

Az etnográfiai vagy vallástörténeti szempontú Krúdy-olvasás módszerének kidolgozásán és bemutatásán túl a legfőbb tanulság ennek az identifikációs technikának a felismerése volt. Hiszen még akkor is, ha a megállapítások többször pusztán egy-egy kiemelt novella szoros olvasása alapján jöttek létre, feltételezhető, hogy a későbbi ciklusok vagy regények hatásfukcióinak értelmezésekor sem veszítik majd érvényüket.

Disszertációmban ugyanakkor azt szintén tudatosítani szándékoztam, hogy a létrehozott, szétszalazódó dimenziók közti tájékozódást Krúdy az elbeszélések narrációjával olykor segítette is. A pusztai gnómot bemutató *Kísértetek* vagy az elemzett *lefejezett asszonyokról szóló* novellák egytől egyig a beszélők (nem) beszámíthatóságára ironikusan rájátszva vonnak határt a reális és az elképzelhető világ dimenziói között. Krúdy ezekben az esetekben a transzcendens élményről szóló beszámolót rendre egy félbolondnak vagy erősen ittasnak, kialvatlannak tűnő figura szólamába építi be, akinek a bemutatását viszont a mindentudó, a csodákkal szemben igen szkeptikus elbeszélő adja közre. Amely eljárás pedig igen hasonló az *Álmoskönyv* kettős hangjához, ahol ugyancsak elválik egymástól a racionális elbeszélői szólam és az irracionális, hívő, csodát látó, babonás hanghasználat.

Fontos fejlemények tartottam ugyanakkor az amelletti érvelést is, miszerint ezen írások nagy többségében szinkretista módon kerülnek elő a különböző vallásokból származó hitek. A lét és a nemlét, a képzelet és a valóság közti határátlépések kiaknázása – az elbeszélések idő- és térbeli változásaival egybeszőve – olyan szövegkörnyezetekben csúcsosodnak ki, ahol szabadon keveredhetnek egymással az ókori istenségek, a katolikus szentek és a falusi babonák jellemzői.

A felvázolt és gyümölcsöt tetett módszert a későbbiekben így alkalmasnak vélem például Krúdy ókori kultúráról alkotott felfogásának interpretációjához, ide értve az író keleti vallásokról megfogalmazott elképzeléseit is. De akár az olyasfajta, komolyabb lélegzetű munkák motívumraszterének feltérképezéséhez is, mint a *Purgatórium* vagy az *Asszonyosságok díja*. Sőt, akár egy olyan eszmetörténeti munka megalapozásához is alapul vehetőnek tartom, amely például a Sőtér István vagy éppen Mátrai László által megalkotott Krúdy-realizmus

fogalma mögött megbúvó vidék-poétika kérdésének részletesebb feltárására vállalkozik.

AZ ÉRTEKEZÉSHEZ KAPCSOLÓDÓ PUBLIKÁCIÓK

MTMT-azonosító: <https://m2.mtmt.hu/api/author/10060050>

A tisztaeszlári Eötvös Károly: Krúdy Gyula és az utolsó táblabíró

Tiszatáj: Irodalmi Művészeti és Társadalmi folyóirat 75: 6 pp. 69-79, 11 p. (2021)

Vallásos motívumok Krúdy Gyula ifjúkori elbeszéléseiben

Bárka: Irodalmi Művészeti és Társadalmi folyóirat 27: 4 pp. 89-94, 6 p. (2019)

Krúdy és a folklór

Tiszatáj: Irodalmi Művészeti és Társadalmi folyóirat 73: 7-8 pp. 97-111, 15 p. (2019)

"A mese mindég a régi, csak éppen a forma más": Fráter Zoltán - Gintli Tibor (szerk.): Születésnap kalandok

Tiszatáj: Irodalmi Művészeti és Társadalmi folyóirat 70: 10 pp. 116-118, 3 p. (2016)

Krúdy kísértetei: Egy 1898-ban megjelent sorozatról

In: Semság, Tibor (szerk.) Nyom-követés 4. Tanulmánykötet : A Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete és a Doktoranduszok Országos Szövetsége Irodalomtudományi Osztály IV. közös konferenciájának tanulmánykötete Budapest, Magyarország: Doktoranduszok Országos Szövetsége, Irodalomtudományi Osztály (2019) 147 p. pp. 9-21, 13 p.

"Ott valami kóbor lélek lakik": Folklórelemek Krúdy Gyula 1902-es Kísértetek című novellájában

In: Daróczi, Jakab; Hajdu, Ildikó; Nyerges, Csaba; Prótár, Noémi (szerk.) Határok és határátlépések Budapest, Magyarország: ELTE Eötvös József Collegium (2022) pp. 110-124, 15 p.

A vérvád és a Krúdy Gyulák

In: Varga, Anikó; Virág, Nándor (szerk.) Eötvözet 9. : Az Eötvös Loránd Kollégium 9. konferenciáján elhangzott előadások Szeged, Magyarország: Eötvös Loránd Kollégium, Szeged (2021) 185 p. pp. 15-26, 12 p.

Krúdy és a boszorkányszombat

In: Kiss, Gábor (szerk.) Fialat Kutatók és Doktoranduszok IX. Nemzetközi Teológus-Konferenciája 2019 Budapest, Magyarország: Doktoranduszok Országos Szövetsége (DOSZ) (2020) 363 p. pp. 75-86, 12 p.

Krúdy és a prikulics, román folklórelemek egy Kísértetek című novellában

In: Határok és határátlépések: Program- és absztraktfüzet

Budapest, Magyarország: ELTE Eötvös József Collegium (2021) 72 p. pp. 14-14, 1 p.

Krúdy kísértetei = Ghosts of Krúdy

In: Folytonosság és megszakítottság a magyar kultúrában: Doktori Iskolák VI. Nemzetközi Magyarságtudományi Konferenciája: Absztraktok

Budapest, Magyarország: Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, Universität Wien (2019) 143 p. pp. 8-8, 1 p.

Az álmok nem vénülnek

Irodalmi Magazin 2: 3 pp. 62-63, 2 p. (2014)

Felborult minden rend a világon: Kelemen Zoltán A ködlovagok tegnapjai című könyvének bemutatója

kulter.hu: 2012. 10. 02. Paper: <http://kulter.hu/2012/10/felborult-minden-rend-a-vilagon/> (2012)

AZ ÉRTEKEZÉSHEZ KAPCSOLÓDÓ ELŐADÁSOK

„Krúdy humanizmusa pogány hitvallás”: Az ifjú Krúdy Gyula műveinek recepciója (2021)

Tudományos előadás. Elhangzott: Klasszik III.: Kezdés és újrakezdés a 19. századi magyar irodalomban doktori hallgatók online konferenciája, 2021. március 26.

„Ifjúkorát a magyarság ősi fészkeiben élte le”. Az ifjú Krúdy Gyula műveinek recepciója (2021)

Tudományos előadás. Elhangzott: Pályakezdés és karrierút az irodalomtörténet-írásban konferencia, Szeged, 2021. ápr. 10.

Krúdy Gyula és útítársai (2021)

Tudományos előadás. Elhangzott a RomKép 3. Konferencián 2021 június 4-én.

Krúdy és a prikulics (2021)

Tudományos előadás. Elhangzott a Határok és határátlépések konferencián 2021. február 25-én.

„Ha egy századdal később születik, talán prófétája lesz egy új sectának”. Vallásos viselkedésminták nyomai Krúdy Gyula ifjúkori tárcáiban (2021)

Tudományos előadás. Elhangzott a "Álarcoskodás a mi mesterségünk, édes barátom" – konferencia Cholnoky Viktor 150 éves születésnapja alkalmából konferencián.

A vérvád és a Krúdy Gyulák (2020)

Tudományos előadás. Elhangzott: IX. Eötvözet konferencia, Szeged, 2020. december 18-19.

Krúdy kísértetei (2019)

Tudományos előadás. Elhangzott: DOSZ Fiatalkutatók és Doktoranduszok IX. Nemzetközi Teológuskonferenciája, Nyíregyháza, 2019. március 2.

Krúdy kísértetei = Ghosts of Krúdy (2019)

Tudományos előadás. Elhangzott: Folytonosság és megszakítottság a Magyar kultúrában, a Nemzetközi Magyarástudományi Társaság és a Bécsi Egyetem Hungarológia Tanszékének konferenciáján elhangzott előadás, Bécs, 2019. szeptember 5.

Krúdy kísértetei (2019)

Tudományos előadás. Elhangzott: VIII. Eötvözet Konferencia, Szeged, 2019. április 4.

Krúdy és a boszorkányszombat (2019)

Tudományos előadás. Elhangzott: II. Interdiszciplináris Vallástudományi Hallgatói Konferencia, Szeged, 2019. május 18.

Krúdy kísértetei, II. (2019)

Tudományos előadás. Elhangzott: Diszciplínák határpontján, Budapest, 2019. április 16.

Krúdy kísértetei: Egy 1898-ban megjelent sorozatról (2018)

Tudományos előadás. Elhangzott: DOSZ Nyom-követés 4. konferencia, Zenta, 2018. december 8.